

SZEGFŰ LÁSZLÓ

KORTÖRTÉNETI PROBLÉMÁK GELLÉRT PÜSPÖK DELIBERATIÓJÁBAN ÉS LEGENDÁIBAN

Egy-egy történeti forrás pártosságának lelepleződése vagy vélt pártosságának feltételezése mindig felborzolja a kutatói kedélyeket, olykor régebbi eredmények újraértékelésének kényszerét vonva maga után, máskor hajdani, elfelejtett, cáfoltnak hitt elméletek újbóli felszínre vetődését eredményezve. Kiváltképp így van ez, ha a szóban forgó mű nem eredeti textusában, hanem annak sokszorosán interpolált, módosított változataiban maradt korunkra (mint pl. Árpád-kori krónikáink),¹ avagy változatai (és forrásaihoz való viszonya) között nehezen dönthető el a prioritás kérdése (pl. a Gellért-legendák esetében).²

Ilyen, talán nyugvópontra soha nem jutó viták keresztüztüében áll időről időre az 1040-es évek történetének forrásanyaga, s ebből következőleg kulcsfigurája, Gellért püspök politikai szerepének megítélése is.³ Történettudományunk ugyan több mint egy évszázada állást foglalt abban, hogy Gellért, mint mindenféle, Istenből elrugaszkodó zsarnokság esküdt ellensége, Péter királlyal, s az öt felváltó Aba Sámuellel egyaránt szembefordult,⁴ s ez a szemlélet minden nagyobb megemlékezés során újból és újból hangsúlyozásra került (pl. az 1900. évi zarándoklat,⁵ Gellért halálának 900.⁶ és születésének 1000. évfordulója⁷), mégis fel-felmerül időnként a kétely azoknak a forrásoknak egyik-másik darabjával szemben, amelyek összecsengésükkel ezt a nézetet igazolják.

¹ KRISTÓ GYULA: A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkában. (Kéziratok kandidátusi értekezés.) I—II. Bp. 1968.

² HORVÁTH JÁNOS, ifj.: A Gellért-legendák forrásértéke. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi (I.) Osztályának Közleményei, 13 (1958) 50—62.

³ Legutóbb pl. GERICS JÓZSEF: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. Magyar Könyvszemle, 98 (1982) 186—197., 299—313., ill. KRISTÓ GYULA: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan. Magyar Könyvszemle, 100 (1984) 159—175., 285—299.

⁴ NOVÁK LAJOS: Szent Gellért csanádi püspök. Magyar Sion, 3 (1865) 566.; KARÁCSONYI JÁNOS: Szent Gellért, csanádi püspök, élete és művei. Bp. 1887. 147—159.

⁵ DEDEK CRESCENS LAJOS: Szent Gellért vértanú, első csanádi püspök élete. Bp. 1900. 41—44.; SZENTKLÁRAY JENŐ: Szent Gellért dicsősége. Temesvár, 1900. 14., 19.; SZIGETHY LAJOS: Szent Gellért. Új Idők, 1902. II. köt. 392—393.

⁶ JUHÁSZ KÁLMÁN: Szent Gellért. Szeged, 1946. 10—13.; NAGY MIKLÓS: Szent Gellért élete. Bp. 1946. 37—42.

⁷ GECSE GUSZTÁV: Gellért püspök születésének 1000. évfordulójára. Népszabadság, 38 (1980) 240. sz. (10. 12) 11.; KRISTÓ GYULA: Gellért püspök. Magyar Nemzet, 36 (1980) 227. sz. (09. 27) 8.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Az „első mártír Pannoniában”. História, 2 (1980) 3. sz. 15—16.; V. BÁLINT ÉVA: Gellért: legendák és történelem [interjú Mezey Lászlóval] Magyar Hírlap, 13 (1980) 227. sz. (09. 28) 11. — Vö. még: UDVARDY JÓZSEF: Szent Gellért lelki arca. Vigília, 35 (1970) 578—579.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Gellért, marosi püspök. Világosság, 17 (1976) 95—96.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: San Gerardo vescovo di Csanád, apostolo e missionario instancabie. (Primo martire della chiesa in Ungheria.) L'Osservatore Romano, 123 (1983) no. 102 (37. 292). (05. 04) 6.

Az egykorú német források elfogultsága e korszak megítélésében vitán felül áll,⁸ de hazai krónikáink — bár átdolgozták ezeket az Árpád-dinasztia Vazul-ágának érdekei szerint,⁹ mégis — színezetében is erősen érvényesül a német szemlélet.¹⁰ A Gellért-legendák közül pedig vagy a nagyobb követi a rövidebb változat „kurta Péter-párti tudósítását”,¹¹ vagy fordítva.¹² Mindez — a problémákat felvető kutatók szerint — legalábbis gyanakvásra adhat okot a valós helyzet felderítésének kísérleteivel szemben.

Ám volt ennek a Gellért-képnek — egészen a legutóbbi időkig — egy nagyon szilárd pontja, az tudniillik, hogy a szent püspök keményen szembehelezkedett Aba Sámuellel, nem volt hajlandó elvégezni húsvéti koronázását, s az ekkor elmondott beszédében szigorúan megróta a királyt.¹³ Egyes feltevések szerint ez a prédikáció az őskronika részévé vált,¹⁴ mások szerint önálló forrása volt a legősibb Gellért-életrajznak is.¹⁵ A nézetazonosság abból a tényből táplálkozott, hogy a marosi egyházfő korunkra maradt nagy teológiai munkájában, a *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*-ban is fellelhetők olyan kortörténeti utalások, amelyek igazolni látszanak a szent férfiú ezen tetteit.¹⁶ A közelmúltban azonban megrendülni látszott ez a bizonyosság is. Ismét felbukkant az a nézet, hogy Gellért idézett műve befejezetlen,¹⁷ s ebből szervesen következett (legalább) két következtetés: egyrészt, hogy e munkát „a végső próbatételére [mártírhálálára] készülő püspök” szinte az utolsó pillanatban, csak elnagyoltan, piszkozatként, viasztáblácskákra és pergamenfecnikre rögtönözve írta meg, így híradásai is elsősorban ezt az időszakot tükrözik,¹⁸ másrészt — éppen ebből következően — közel sem bizonyos, hogy a műben foglalt aktualitások csupán Abára és korára vonatkozhatnak. A mai felfogás tehát Sámuel király portréjáról indokolatlanul sötét tónusú.¹⁹

A szakirodalom éppen a Gellért-legendák világos utalásai²⁰ alapján eddig is feltételezte, hogy a Gellért-őslegenda szerzője ismerte Gellért műveit,²¹ de arra, hogy alkotó módon fel is használta ezeket és ez a tény filológiailag is igazolható — tudomásunk szerint — először MEZEY LÁSZLÓ gondolt.²² Elmélete igazolására három adatot sorakoztatott fel: a) talált egy Gellért-himnuszt, amelyben a *perfectus* szó jelentése összecsengni látszik a gellérti fogalomtartalommal; b) Gellért egykori

⁸ KRISTÓ: i. m. (1968) 17—39.

⁹ Magyarország története. (Előzmények és magyar történet 1242-ig.) (Főszerk. SZÉKELY GYÖRGY, szerk. BARTHA ANTAL.) I/1. Bp. 1984. 836. (A vonatkozó rész GYÖRFFY GYÖRGY munkája.)

¹⁰ KANDRA KABOS: Aba Samu király. Bp. 1891. 12—14.

¹¹ RÓNAY GYÖRGY: Szent Gellért és legendái. Vigilia, 45 (1980) 583.

¹² HORVÁTH: i. m. 50—62.

¹³ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* (Ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS.) I—II. Bp. 1937—1938. — a továbbiakban: SRH. Idézett helyek: I. 176., 330.; II. 476, 500.

¹⁴ HORVÁTH: i. m. 74.

¹⁵ MACARTNEY, C. A.: Studies on the Earliest Hungarian historical sources. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 4 (1938) 471.

¹⁶ Vö. pl. a tárgyalandó szemelvényekkel.

¹⁷ KARÁCSONYI: i. m. 198—199.; MEZEY LÁSZLÓ: Gellért-problémák. *Vigilia*, 45 (1980) 592.

¹⁸ MEZEY: i. m. 597.; NEMESKÜRTY ISTVÁN—LIPTAY KATALIN: A magyar művelődés századai. Bp. 1985. 20—21.

¹⁹ RÓNAY: i. m. (1980) 583.

²⁰ SRH II. 474, 488—489., 497.

²¹ Vö. SZEGFÜ LÁSZLÓ: Néhány XI. századi „*liber portabilis*” nyomában. (Gellért püspök kézikönyvei.) *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria*, 8 (1979) fasc. 1.

²² MEZEY: i. m. 593—594.

franciaországi tartózkodásának emlékét — amelyre a *Deliberatio* is utal — látja JULIUS SIMONIS SICULUS Gellért-legendájában megjelenni; c) a *Deliberatio dux verbi* kifejezést fellelte a nagyobb Gellért-legendában is. Sajnos e térben és időben egymástól nagyon távol álló források tanúbizonysága is hagy bőségesen kívánni valót. A *perfectus* szó 'apostol, egyháztanító' jelentése a bogumil-kathar eretnekség révén általánossá vált a XI—XIII. században,²³ s Gellért épp a hazánkba is beszivárgó bogumil nézetek ellen hadakozik,²⁴ ami magyarázhatja egymástól függetlenül is e szó használatát. SICULUS nagyon kései (XVI. századi), anakronisztikus adata — ti., hogy Gellért a párizsi egyetem professzora lett volna²⁵ — bizonyágként aligha állhat meg. A nagyobb legenda és a *Deliberatio* idézett kifejezéseinek egymásra vonatkoztatása pedig ideológiai abszurdum. Gellért művében *Krisztust* nevezi *dux verbi*-nek,²⁶ a legenda szerzője pedig magát Gellértet.²⁷ Abban a középkori milióban, amely Péter apostol legdicsérendőbb cselekedetei egyikének tartotta, hogy kivégzésekor kérte hóhérait, fejjel lefelé szögezzék a keresztre, mert nem méltó Krisztushoz hasonló formában elszenvedni a kínhalált, egyszerűen istenkáromlás számba ment volna Gellértet tudatosan párhuzamba állítani Krisztussal.²⁸

Valószínűleg MEZEY még embrionális állapotú hipotézis vezetett azután arra a gondolatra, hogy a *Gellért-legenda* szerzője ismerte, olvasta és felhasználta művéhez a *Deliberatiót*, s ennek névtelenül szerepeltetett zsarnok királyát saját elképzelése szerint, önkényesen (és tévesen) azonosította Aba Sámuellel.²⁹ Ha ez a tétel igazolható lenne, egyszeriben megrendülne a legendák és a krónikák Aba-portréjának szilárd-sága halomra dőléssel fenyegetve minden korábbi elképzelést az István király halálát követő időszak történetére vonatkozóan. De a feltételes mód nem véletlen, ugyanis a tanulmányát mindvégig mintaszerű filológiai alapossággal felépítő szerző éppen ennek igazolásával marad adós.³⁰ A kocka azonban el van vetve, minden azon áll vagy bukik, lehetett-e a *Deliberatio* a *Gellért-legenda* forrása. Az alábbiakban ezt szeretnénk ellenőrizni.

Természetesen vizsgálatunk nem terjedhet ki a *Deliberatio* egészére (ez előre láthatólag felesleges és semmi haszonnal nem kecsegtető fáradozás lenne, a terjedelem miatt pedig jelenleg alig elvégezhető feladatot jelentene), csupán a gyanúba fogott, kortörténeti utalásokat tartalmazó szövegrészekre. Praktikus okokból a *Deliberatio* szövegét idézzük, s kurziváljuk az egyező két vagy több szót tartalmazó párhuzamokat zárójelben mögéjük téve a legenda kritikai kiadásának oldal és sorszámát, esetleges magyarázatokra pedig egy-egy szövegrész után kerítünk sort.³¹

²³ Ангелов, Димитър: Богумилството в България. София. 1969. 322—329.

²⁴ SZEGFÜ LÁSZLÓ: Eretnekség és tirannizmus. Irodalomtörténeti Közlemények, 72 (1968) 502—510.

²⁵ CICOGLA, EMANUELE ANTONIO: Delle iscrizioni veneziane. V. Venezia, 1842. — ristampa fotom. Bologna, 1970. 658.; BORSA GEDEON: Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. Magyar Könyvszemle, 96 (1980) 377—384.

²⁶ Kézirat a Bayerische Staatsbibliothekben: Clm. 6211. 34v: holnap „duce uerbi christo propitio” beszél majd az erőkről. Vö. még a kiadásokban: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta. (ed. BATTYAN, IGNATIUS DE) Albo-Carolinae, 1790. 76.; Gerardi Moresenae ecclesiae sev Csanadiensis episcopi: Deliberatio svpra hymnm trivm pverorvm. (ed. SILAGI, GABRIEL) Tvrnholti, 1978. 38.

²⁷ SRH II. 487. „cognovit ... Gerardum esse ducem verbi”.

²⁸ A szentek élete. (Szerk. DIÓS ISTVÁN) Bp. 1984. 313.

²⁹ GERICS: i. m. 196—197.

³⁰ Vö. GERICS: i. m.

³¹ Az alábbiakban a kézirat, ill. a kiadások alapján hozzuk az idézeteket. Vö. 26. jz.

1. *Delib. 15°*. (BATTHYAN: i. m. 36.; SILAGI: i. m. 17.)

„Pro nefas, nostri uidentes non foris clamant, sed intus murmurant, atque sine iussu et interrogatu nil musitare audent, ne quidem aures offendant regales. Quomodo, inquiunt, displicentia loqui possumus regi? Ira succenditur, furore armatur, et nos insonabimus? Magis simulatum expetunt cachinnum, quam ualidum *dei* denuncient *uerbum* (494, 8). Hoc autem quidem ut eorum siue contigui ab inditis non suspendantur officiis, ipsi uero ne priuentur paleis. Dum offendere uero corruptium quis *metuit hominem* (486,3) proter hominem et ea, quę in usu sunt hominum, atque ob hoc placere gestit huic, qui hodie est, et mane uestigium illius non inuenitur super terram, nil distare uidentur ab illis, qui statuam adorabant regis babilonis.”

Természetesen számos olyan szót találhatunk, amely mindkét szövegben előfordul. Ilyen pl. a *videntes*, csakhogy míg ez Gellértnél, „prófeta, látnok, jós” jelentésű, addig a legendában konkrét, ti. a szent gyerekkori betegségéről írva jegyzi meg „quod *videntes* parentes eius” (481, 4). Amíg Gellértnél a látók „non foris clamant”, a legenda szerint ő maga „clamavit voce magna” (502, 26) halálakor, bár ez is biblikus párhuzam (Act. 7, 59). Míg Gellért látói „intus murmurant”, a legenda őrlő szolgálóleánya „absque murmuratione” (498, 17) végzi dolgát. A *uerbum Dei* gyakori biblikus kifejezés (pl. Apc. 19, 13) a legendában (486, 9; 487, 9; 494, 8 és 13), de sohasem fordul elő a *denunciare* igével, csupán a hasonló értelmű *predicare*-val. A *metuit hominem*-hez: Gellért arról beszél, hogy egyesek félnek emberek feldühítésétől, addig róla társai azt állapítják meg „*hominem Deum metuentem esse*” (486, 3), azaz istenfélő ember. A példák számát lehetne még szaporítani, de felesleges akkor, amikor alapvető szavak tömege (nefas, foris, intus, musitare, displicentia, ira, succendere, furor, armare, insonare, simulatus, expetere, cachinnus, denunciare, offendere, corruptivus, vestigium, statua, adorare etc.) nem is fordul elő a legendában.

2. *Delib. 46°—47°*. (BATTHYAN: i. m. 98—99.; SILAGI: i. m. 50—51.)

„Pro dolor, uero nunc (484, 11) multi pullulant in *ecclesia* (502, 1), immo iam totum occupant orbem, et nemo est, qui talium ineptiis contradicat. O quantos sentio daiboli filios, quibus loqui non patior. Hoc tempore omnes maledixerunt apud nos concitati zelo non solum diuinis ritibus (493, 24) et aecclies et sacerdotibus, quin etiam (482, 11) ipsi dei filio *iesu christo, domino nostro* (502, 9). Omnibus inaudita seculi hereses repetere helemosinas pro animabus defunctorum christianorum more expensas. Non estimes, *frater carissime* (483, 8), minorem persecutionem et heresem antiquioribus hanc esse. In fide et ueritate (485, 1) fateor, quod ui compellabantur intolerabilia mendatia in *dei* expendere *sacerdotes* (498, 23—25). Diaboli autem iniquitas unum, quod potuit, fecit: nimirum, quicquid ex lege dei nouiter uenientes ad beatissimam illuminationem docuimus, abstulit. Omnes uno pene simul ore carnis negant resurrectionem, qua iniquitate nulla umquam in mundo maior iniquitas arbitrandam. Prohibemur iam loqui et episcopi nominamur, *constituti etiam sub tributo* (490, 2), quibus *totus* committitur diuino imperio *mundus* (486, 39). Nam quorundam,

nisi fallor, intentio est, quo ecclesiastica uirtus suffragantibus methodianistis, atque dignitas apud nos circa hereticorum libitum tota quandoque infirmetur. Quare hoc? Nimirum dixi, quia filii diaboli, qui potestates sunt tenebrarum, ubique regnant et dominantur. Italia non consueuit hereses nutrire, ad presens in quibusdam partibus heresium fomentis habundare auditur, Gallia uero felix, quę his munda peribetur. Gretia infelix, sine quibus numquam uiuere uoluit. Verona, urbium italię nobilissima, his grauida redditur. Illustris rauenna, et beata uenetia, quę numquam inimicos dei passa sunt ferre. Infelices et miserrimi, qui dei aeccliesię suę aduersarios questu lucri attollunt.”

Az *in ecclesia* alak többször is előfordul a legendában, de sohasem így, a kereszténység egészére értelmezve, hanem mindig konkrét építményként: szent Szabina egyháza (502, 1), a pesti Boldogságos Szűz egyháza (503, 18), a csanádi „ecclesia cathedralis” (504, 29) és a csanádi Boldogasszony egyháza (504, 42). A *Iesus Christus, Dominus Noster* biblikus frázis (pl. Rom. 8, 39), melyet általánosan használnak Krisztus említésekor. Teljességgel erőltetett lehet a *ritus diuinus* esetleges felvetése, ugyanis ehhez az ál-egyezéshez a legendában a következőket olvashatjuk: a görög szerzetesek, „qui diuina secundum ritum et consuetudinem suam celebrabant”, amiből világos, hogy a *diuina* és a *ritum* nem kapcsolódik egymással. Talán értelemszerűen a párhuzamok közé sorolható lenne a legenda „*elemosina* extingwit peccatum” (495, 6—7) — egyébként bibliai (Eccli 3, 33) — passzusa, de szövegszerű (és logikai) egyezés nem mutatható ki a két hely között. Általánosságnak tekinthető csupán a legenda „*fratres karissimi*” megszólítása. Csak a szövegeken való erőszak-tétel árán lehetne igazolni az *in et ueritate* három szavas párhuzamát, ugyanis a legendában „quia verissimus est *et noveris in ueritate*” (485, 1) szerepel. A papokról a következőket írja a legenda: „Diebus autem quibus erat apud regem episcopi, abbates, nobiles, *sacerdotes* et clerici erant congregati, qui admirabantur de conversatione et sanctitate eius, *Deum glorificantes*”. Itt nyilvánvaló, hogy a „*sacerdotes Deum glorificantes*” valóban „*sacerdotes dei*”, de csak roppant távoli megközelítésben lehet kezelni, csakúgy, mint az adókivetésről tudósító legendái helyet, amely szerint Ajtony „*conclusitque omnia sub tributo*”. Szent Jeromos műveinek — írja a legenda — „*totus mundus particeps effectus est*”, de az egyezés bibliai párhuzam is lehet. Hazudozást a legenda csupán egyet ismer: „Gyula propter *mendatium* de cura domini regis eiectus est” (492, 18), de ő keresztény volt és nem keverte füllentésébe az egyház tanait. Lehetne még az egyes szavak előfordulásáról meditélni, vagy hosszasan felsorolni a fenti szövegnek a legendában elő nem forduló szókészletét, de minden haszon nélkül (elég csupán a *diabolus*, *heresis*, *suffragantes* etc. szavak hiányára utalni). Csupán két problémát kívánunk még érinteni röviden: 1. hordoz-e ez a szöveg az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó információkat?³² Gellért egykorú tanúságtételét — aki elmondja, hogy a hajdan elterjedt arianizmus képviselőit (Ariust, Eunomiust, Porphyriust) örökre és végérvényesen megcáfolták a szentatyák, közöttük szent Methodiosz olymposzi (Lycia) püspök, de most (*nunc*) mégis ismét sok eretnek nyüzsg az egyházban; manapság (*hoc tempore*) itt helyben (*apud nos*) káromolják az egyházat; ez sem kisebb eretnekség a régebbinél (*antiquioribus*, ti. az ariánusoknál); bár püspökök (*episcopi nominamur* — és ő csak Magyarországon vált püspökké!), adóztatják, szőlástól eltiltják őket

³² GERICS: i. m. 305—306.

azért, hogy nálunk (*apud nos*) teljesen meggyengüljön az egyház — nem lehet el-
kenni. Akit e nyilvánvaló utalások sem győznek meg, szándékolt vakságának ál-
dozata lesz. 2. a kiobbanni készülő 1046-os pogánylázadás bemutatása-e ez a hely?³³
Gellért világosan eretnekségről beszél: azt állítja, hogy Isten ezen ellenségei „az
egyházban nyüzsgőnek” (*pullulant in ecclesia*), tehát nem kívülről támadják azt;
eretnekség (hereses) visszakövetelni a holtak lelkiüdvéért felajánlott engesztelő
ajándékokat; ezt sem lehet kisebb eretnekségnek (*heresem*) ítélni a régebbieknél;
az ördög gonoszsága éppen azt fordította az egyház ellen, amire maguk a papok
tanították meg e népet, ez pedig aligha lehetett a pogány vallás; az egyházat ellen-
ségei az eretnekek kényére-kedvére (*circa hereticorum libitum*) kívánják meggyengi-
teni; Method — bizonyosan nem a fent említett szent — szuffraganeusai sem lehet-
nek valamiféle sámánok vagy hasonlók; Itália nem táplál eretnekeket (*hereses*), de
most ott is fellelhető az eretnekek (*heresium*) melegágya stb. Tehát hazai és nemzet-
közi kitekintéssel egyértelműen és (más idevágó részleteket is figyelembe véve) vilá-
gosan egy dualista jellegű eretnekségről tesz tanúbizonyságot, amely tantételeiben
is nagyon messze áll a pogányság ideológiájától.³⁴

3. *Delib.* 64^v—65^r. (BATTHYAN: i. m. 126.; SILAGI: i. m. 70.)

(Egy a papok és próféták bűneit ostorozó biblikus idézet, Ez. 22, 24—29 után:)
„Si talia cottidie *in terra* (489, 4) cernimus, tuo arbitrio deputetur. Hec adhuc ini-
quitas in toto orbe dominatur terrarum, uspiamque non dormit. Christi autem no-
nulli sacerdotum, quomodo uicitent, solius uenationes et lites et rapinę et oppressio-
nes et scurrę, insolentię uero ac cupiditates, transgressiones quoque diuini iuris et
concubinarum turmę narrare sufficiunt. Si prophetę falsi nihilominus sunt *in terra*
(489, 4) non pluta, quanquam sepissime pluta, et inmunda, illi narrare possunt, qui
uix psalmis auditis in scola cathedras arripierunt episcopales. De cetero germania
narret et pannonia non sileat.”

Ez a sivár párhuzam nélküliség önmagáért beszél. Az *in terra* is erőltetett, mert
Gellértnél a 'világon, a föld kerekéségén' értelemben szerepel, míg a legendában egyet-
len hely kivételével 'talaj, termőföld' értelmű: a szarvastehén lábához *in terra* tele-
pedik borjával (489, 4), másutt a térdelés kifejezésében fordul elő (*genua flexerat*
in terra — 491, 11 és 502, 26), a kivétel pedig: *in terra Sancta* (481, 24).

4. *Delib.* 65^v. (BATTHYAN: i. m. 127.; SILAGI: i. m. 70.)

„In presentiarum quidem passio et mortificatio *ecclesię datur* (473,9—12),
quo demum, unde doleat, prorsus non habeat.”

³³ KRISTÓ: i. m. (1984) 166.

³⁴ IVÁNKA ENDRE: Szent Gellért Deliberatio-ja. Századok, 76 (1942) 497—500.; IVÁNKA,
ENDRE: Gerardus Moresanus, der Erzengetl Uriel und die Bogumilen. Orientalia Christiana Perio-
dica, 21 (1954) 143—146.; RÓNAY GYÖRGY: Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején.
Gellért püspök Deliberatio-jának tükrében. Irodalomtörténeti Közlemények, 60 (1956) 471—474.;
SZEGFÜ: i. m. (1968) 502—510.; Szegfű László: La missione politica ed ideologica di San Gerardo
in Ungheria. [= Venezia e Ungheria nel Rinascimento. (a cura di VITTORE BRANCA) Firenze, 1973.]
23—36.

Az *ecclesie datur* nagyon körülményesen hozható csak kapcsolatba a legendával, ahol Gellért építet „*ecclesiam, ... quam beatus rex Stephanus dotalibus muneribus nobiliter ditavit*”, ám itt tényleges adakozásról és valódi egyházépületről (szt. György temploma) van szó. Egymástól függetlenül mindkét forrásban előfordul a *quo, unde* és a *non, de* nincs meg *pl. a mortificatio*, és a *passio* is csak a kisebb legenda címében szerepel.

5. *Delib. 110^v—111^r*. (BATHYAN: i. m. 206—207.; SILAGI: i. m. 119—120.)

„*Totus mundus* (486, 39) in murmure contra mundi opificem. Nemo iam *inuenitur quietus* (496, 29) in aduersitatibus, nemo humilis in secundis. Regnum *in regnum* (486, 8) inflacionem ceruicositatis diabolicę optendit. Potens et inpotens diuulgantur simul manipulis, moreque arietum preliantes mutuam ad fedus continue simultationis plenam ventilant pompam. Querolosi, ait, *secundum desideria* (501,16) sua ambulantes, et os illorum loquitur superbiam, mirantes personas lucri causa. Nemo talivm peccatum sentit. Nemo pro his iudicium sumit. O mundus insensatus et uere pulueri adsimilatus. Non posuit hic fornicatores, non homicidas nominatim, non *ceteros, de quibus* (495, 27) plenus est orbis, sed murmuratores et litigiosos et loquentes procaciter, et personas mirantes lucri causa. *Totus pene mundus* (486, 39) talibus abundat, adplauditurque incontaminatus negotio. Nullus sui nisi ad personam lucri aspicit causa. Omnis contra deum insurgit solius *confidens in* (489, 19) homine. Ut stultus, sic sapiens, ut indoctus sic litteratus, ut *pauper* sic *diues* (493, 30—31), ut seruus sic domnus. Vis audire, unde potior impietas *totius mundi* (486, 39). Maledictus, ait, omnis, qui *confidit in* (489, 19) homine et ponit carnem brachium suum. Quis iam *confidit* hominum *in* (489, 19) deo, aut quis dicit preter magnates altissimum. Pro dolor, interiora sub arbitrio deputantur, ne(c) quid sine iudicio redditur. Cerimonię etiam ipse proprium *non habent* (493, 4) arbitrium. Mirantes, ait, personas lucri causa. Et hoc apud beatissimvm apostolum, impiissimum quanquam apud mundum felicissimum. Bonum est, ait, *confidere in* (489, 19) domino, quam *confidere in* (489, 19) homine. Bonum est, sperare in domino, quam sperare in principibus. Si hec conseruaretur lex, parum honoris remaneret principibus seculi. Sublatus igitur est honor diuinus a tyrannis uindicantibus sibi hereditarię, quod *deus fecit* (487,28) communiter pro pauperibus. Hoc autem, ut timeantur et pro deo uenerentur.”

Különösebb részletezés nélkül is világosan látszik, hogy szövegpárhuzamként gyanúba vehető három, négy vagy több szavas egyezések ebben a részletben sincsenek. Nem tekinthető valójában több szónak a párhuzamok kimutatásánál, ha az ige és vonzata egyezik (pl. *confidere in*), sem a ragozott névszó és a szervesen hozzá tartozó praepositio (pl. *in regnum, secundum desideria*) továbbá az sem, ha csupán kötőszók egyeznek. Leszámítva mindezeket, az első pillantásra soknak tűnő párhuzam végasztalanul kevésre olvad, legtöbbször még így sem pontos az egyezés nyelvtanilag. A legfontosabb szavak egy része (fornicator, homicida, stultus, indoctus, maledictus, magnates, caeremonia, tyrannus etc.) elő sem fordul a legendában, más része pedig (persona, peccatus, negotio, homo, litteratus, servus, apostolus etc.) ott egészen más szövegösszefüggésben szerepel. Legszebb példa erre a „Nemo iam

inuenitur quietus in aduersitatibus...” mondat, amelyben van egy — bár nyelvtanilag nem pontos — látszólagos egyezés. Csakhogy míg Gellért arról beszél, hogy nem találunk senkit, aki belenyugodnék balsorsába, addig a legenda Szűz Mária tisztelőiről írja, hogy igyekeznek „portum quietis perpetue invenire”, azaz, az örök nyugalom kikötőjébe elérni. Quid plura? Körültekintőbben kell eljárunk abban az esetben, ha a párhuzam mindkét szerző által jól ismert forrásra vezethető vissza. Ilyen pl. a *secundum desideria*, amelyhez mindkét író a Bibliát használta fel, ám míg Gellért a Judae 16-ot idézi, addig a legenda a Ps. 80, 13-at.

Ha helyes a „Hoc autem ut timeantur et pro deo uenerentur” mondatot úgy értelmeznünk: „ezt azért cselekedték, hogy rettegjenek tőlük, és Istenként tiszteljék őket”, akkor a fentieket csak Abára vonatkoztathatjuk. Az ő gyermekkorában még élő valóság volt a pogányság által ekkoriban is visszakívánt istenkirályság,³⁵ míg Péternek alig lehetett fogalma erről.

6. *Delib. 131^r*. (BATTHYAN: i. m. 239—240.; SILAGI: i. m. 141.)

„*Sub autem* (503, 23—24) splendidissimis mauortibus et circa habitudinem trabes multę latent nausię seque obuiant mutuo spurcię. Omnia, ait, cornua peccatorum confringam, et exaltabuntur cornua iusti. Vide, quia ut *bona sic mala* (484, 30) sunt cornua, quemadmodum sicut *boni sic mali* (484, 30) spiritus, ut audisti, post paululum de spiritu domini malo, qui uexabat saulem. Itaque cornua peccatorum ferocitates demonum siue potentias superborum et doctrinas hereticorum.”

A legendában az *autem* és a *sub* között kilenc szó van, tehát nem tekinthető még így sem párhuzamnak. A másik jelzett hely is csak körülményeskedve vonható ide, ahol Rasina így szól Gellérthez: „Scio enim, quod *bonum desideras, et non malum...*” A szöveg kulcsszavai (cornu, confringere, ferocitas, superbus, doctrina, haereticus etc.) ez esetben is hiányoznak a legenda szövegéből, ami kizárja, hogy átvétel történt volna.

7. *Delib. 146°—147°*. (BATTHYAN: i. m. 264—266.; SILAGI: i. m. 157—158.)

„Nil insipientius deo preponere diabolum, carnalia spiritualibus, et regium manibus ferre pilleum et christi uerba uentilare pedibus. Pro nefas, frequenter *talia uidimus* (487, 9—10). *Deum timete*, ait, *regem honorificate* (477, 5; 500, 32). Inter *timorem dei* et *amorem regis* (500, 32) distat *non modicum* (494, 33). E contrario *rex timetur* (500, 32), qui nil nisi uermis ac putredo dicendus *post mortem* (501, 5), et dux leuissime honoratur contra decretum diuinum et legem, quam *spiritus sanssus* (500, 19—20) de thesauris suis produxit. O mendatium seculi, o dementia mundi, potius laborare hominem fetidissimum cimicis flagrorem, quam illum, per quem reges regnant et recta discernunt. Disperdet deus ossa eorum, ait, qui hominibus placent. Verum nullus rex dici potest *in ueritate* (485, 1) nisi *seruus dei* (492, 31) et ipse. Cor, ait, regis in manu dei. Nimirum *serui dei* (487, 23), qui se regit ad uirtutes

³⁵ SZEGFÜ LÁSZLÓ: Pogányság és kereszténység a XI. századi Magyarországon. [= Fejezetek a régebbi magyar történelemből. (JATE jegyzet. Szerk. MAKK FERENC) Bp. 1981.] 82—85.

et non ad uitia, ad uitam eternam (502, 3), non ad infernum, ad laudem dei, non ad extollentiam seculi. Illi uero (495, 21—22), qui tantum ut (496, 30) nomen habeant (505, 4—5) regnant, et populum deuorent, et tributa expetant seque magnificent et cetera circa mundi appetitum in uanum (499, 35) rumorem expendant, non reges sed subuersores sunt, de quibus loquitur rex regum et dominus dominantium: regnauerunt, sed non ex me, principes fuerunt, sed non noui illos. Attamen ille, qui facit regnare hominem hipocritam propter peccata populi, patitur potentari tales ad presens, quemadmodum quondam permisit multos nefandissimos et diuine maiestati contrarios. Tamen nonnulli modo nominantur causa adolationis serui dei (492, 31), quorum mortalium ad illos nescientium expenso quodam xenio in illis, qui nil sapiunt nisi lotium equ{v}orum. Nec mirum id dicendum, quando nabuchonodosor rex seruus dei uocatus (492, 31) est ab ipsa maiestate, precipue cum seruus esset diaboli. Quia uero talia prosequuntur, solius non occultentur, uniuersus uulgaris exercitus aduersus nos concitabitur. Quid uero? Nolite timere, ait, obprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim uestimentum, sic comedet eos uermis, et sicut lanam, sic deurabit eos tineas. Et: Ecce, dedi (488, 6) faciem tuam ualentiores faciebus eorum et frontem tuam duriores frontibus eorum. Et ut a<da>mantem et silicem dedi faciem tuam. Ne timeas eos neque metuas a facie eorum. Dispendium itaque non arbitrandum, immo sempiternum lucrum et immortalissimum premium, quando pro ueritate obiurgamur et causa salutis.”

A jelzett párhuzamok zöme a már vázoltak miatt nem tekinthető valódinak. A talia uidimus esetében pl. csak igen erőszakolt lehet a rokonítás azzal a legendai hellyel, amely Gellérről így szól: „*talis clericus non fuisset visus in eadem provincia*”. Hasonlóképp így van ez a *nomen habeat* esetében is, ahol a legenda — a fenti szöveggel össze nem vehetően — Gellért ruhájáról írja: „*habentem capucinum quod alio nomine flaccus dicitur*”, ami a párhuzamba állítás komolyságát erősen megkérdőjeleznél. Számos olyan biblikus és egyházi sztereotípiát találhatók mindkét szövegben (servus Dei, vita aeterna, Spiritus Sanctus etc.), amelyeket — mindkét szerző pap lévén — egymástól függetlenül is használhattak.

Mindezek ellenére ebben a szövegrészben található a leghosszabb egyezés. A „*Deum timete ... regem honorificate*” kétségtelenül összecseng a legendában Gellértnek a tolmáchoz intézett szavaival: „*Deum time, regem honora, paterna verba prode*”. Sajnos a legendák kritikai kiadásának apparátusából nem derül ki, hogy ez a hely is biblikus idézet (I. Petri 2, 17: „*Omnes honorate; fraternitatem diligite: deum timete, regem honorificate*”). Véleményünk szerint persze hiperkritikus lenne csak azért kétségbe vonni e hely történeti forrásértékét, mert idézetet tartalmaz. (Ha valaki — szélsőséges példát véve — véleményét citátumok egymás mellé sorakoztatásával fejezi is ki, attól még a helyzet valószínűleg lehet, hiszen az is jellemző, hogy mit választ ki pl. a Biblia rendelkezésére álló óriási témagazdagságából és az árnyalatokat is érzékeltető stílusfordulataiból mondanivalója tolmácsolására.) A szituáció is egyező: a legendák szerint ezt a mondatot Gellért az általa megtagadott, de más püspökök által elvégzett húsvéti koronázás után mondta. A Deliberációban pedig — mint láthatjuk — így ír: „Nincs esztelenebb dolog, mint ... tenyéren hordozni a királyi főveget, és a lábak elé szórni Krisztus igéit. Ó gyalázat! gyakran látunk ilyesmit.” Kétségtelen, hogy mindkét műben ugyanarról az eseményről van

szó, ám az az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy a legenda szerzője nem használhatta fel forrásul a *Deliberatiót*. De erre nem is volt szükség. Gellértet mártírhálála percétől szentként tisztelték,³⁶ hivatalos szentté avatása gyakorlatilag első translációjakor, tehát hét évvel halála után³⁷ — 1054 körül³⁸ — megtörtént, amikor emlékezetes cselekedetei még nem merültek feledésbe. Így ősglegendájába hitelesen, a valós történeti eseményeknek megfelelően kerülhettek feljegyzésre szavai, tettei. Arra is bizonyosság ez az összecsengés, hogy Gellért kiválóan ismerte a Bibliát és nemcsak írásaiban, de beszédeiben is a helyzetnek megfelelően, nagyon is találóan idézte szavait.³⁹

Eltekintve most attól a sokat vitatott kérdéstől, hogy a beszéd 1042., 1043. vagy 1044. húsvétján hangzott-e el — ezt egy másik munkánkban kívánjuk tárgyalni —, biztosra vehetjük, hogy a *Deliberatiót* ekkoriban (talán az ezt követő nyáron) írta Gellért, ugyanis a fenti, azonosítható utalásra a 166 főlíós mű 146. és 147. lapján, tehát szinte a mű végén kerít sort.⁴⁰

Összegzőképpen tehát elmondhatjuk, hogy téves minden olyan hipotézis,⁴¹ amely szerint a Gellért-legenda szerzője művéhez forrásként felhasználta a *Deliberatiót*, s innen merített ötletet a szent Aba-ellenes megnyilatkozásainak legendabeli megkomponálásához. A két forrás egymástól független, figyelembe vehető szövegpárhuzamokat nem tartalmaz, ezért — véleményünk szerint — a *Deliberatio* perdöntően tanúskodhat a Gellért-legendában előadott történet⁴² hitele mellett, míg a legendák segítséget nyújthatnak a gellérti mű aktuálpolitikai megnyilatkozásainak értelmezéséhez.

³⁶ SRH II. 503.

³⁷ SRH II. 503.

³⁸ ERDÉLYI LÁSZLÓ: I. István magyar király, Imre herceg és Gellért püspök szenttéavatása. [= Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. (Szerk. SERÉDY JUSZTINIÁN) Bp. 1938.] I. 570.

³⁹ SRH II. 488.

⁴⁰ REDL KÁROLY: Problémák Gellért püspök *Deliberatiójában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 69 (1965) 214—215.

⁴¹ GERICS: i. m. 196—197. — E dolgozat egyébként nem előkép nélküli, hiszen már KANDRA KABOS (i. m.) is felvetette, hogy a német források — kivált az *Annales Altahenses maiores* — elfogultak Aba ellenében (10. stb.). Ez „tévedésbe viszi a magyar krónikát is” (88., 11—12. stb.). Az eseményekért leginkább Pétert okolja s közvetlen híveit, akik „java részben olaszok és németek vagy ... údvarában elkorcsosodott újítók voltak” (89., 40. stb.). Aba élete során végig jó viszonyban volt az egyházzal (28—29., 50—53., 101—111.), kiközösítése csak a züllött pápa császári befolyásolhatósága miatt eshetett meg (84—85.), s ez megfelelt III. Henrik Magyarországra is kiterjedő világalraelmi terveinek (57—59.). Ám a hazai papság végig kitartott Aba mellett, ezt bizonyítja, hogy fogságba estek Ménfőnél (125—126.). És végül: „a csanádi húsvéti jelenet ... történet-ferdítő bővítés és színezés ... Szent Gellért munkájában előfordulván ezen sz. írási idézet is: *Istent féljétek, a királyt tiszteljétek*, lehet, hogy jóhiszeműleg innét ment át a legendába. ... Szent Gellért és Aba tehát a legendában maiglan hadilábon állanak egymással. Ki hitte volna azonban, hogy éppen a legendának ezen része van kiforgatva eredeti alakjából, és nem azt olvasta ki a látó püspök a jövő könyvéből, amit ott vele elmondatnak a bővítő compillátorok?” (103—111.). Más részleteket (Gizella szerepe, Berno reichenauai apát levele stb.) nem kívánván érinteni csupán annyit jegyzünk meg, hogy Gerics József művének apparátusában nem akadunk e tanulmány nyomára.

⁴² SRH II. 476—477., 500—501.

L. Szegfű

PROBLÈMES HISTORIQUES DANS DELIBERATIO
ET DANS LES LÉGENDES DE L'ÉVÊQUE GÉRARD

L'auteur démontre à l'aide d'une analyse détaillée que toutes les hypothèses (anciennes et récentes) sont erronées d'après lesquelles l'auteur de la *Légende Gérard* s'est servi de l'étude théologique du saint évêque, intitulée *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*, comme source pour son oeuvre, et il y a puisé l'inspiration pour la composition de „la scène de Csanad de Pâques” représentant le conflit dramatique du saint et du roi Aba Samuel. Les deux sources sont indépendantes l'une de l'autre; elles ne contiennent pas de textes parallèles qu'on puisse prendre en considération. Ainsi la *Deliberatio* peut attester décisivement l'authenticité de l'histoire présentée dans la *Légende Gérard*, et la légende peut aider à interpréter les manifestations politiques d'actualité de l'oeuvre de Gérard.

Сегфю Л.

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ЭПОХИ В „DELIBERATIO”
ЕПИСКОПА ГЕЛЛЕРТА И В ЛЕГЕНДАХ О НЕМ

Путём подробного анализа автор доказывает ошибочность всех (старых и более новых) гипотез, согласно которым автор легенды о Геллерте в качестве источника использовал теологический трактат *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* святого епископа и из него черпал идею для создания в легенде «пасхальной сцены в Чанаде», представляющей драматическое столкновение короля Аба Шамуел и святого. Два источника независимы друг от друга; в текстах нет параллельных мест, принимаемых во внимание. Таким образом произведение *Deliberatio* решающим образом может доказать достоверность событий, изложенных в легенде о Геллерте, а сама легенда может способствовать толкованию актуально-политических высказываний произведения о Геллерте.